

ANARQUISME A ESPANYA I CATALUNYA: FERRER I GUÀRDIA

Mª Natividad Jiménez Serradilla

L'anarquisme a Espanya i Catalunya

En ocasions s'ha justificat l'arrelament de l'anarquisme en Espanya afirmant que era, en el segle XIX, un dels països pobres d'Europa. Però als qui així ho fan els desconcerta el fet que anés a Catalunya, regió tradicionalment pròspera i la més avançada d'Espanya en tots els sentits, on primer es van constituir grups anarquistes i on l'idealisme llibertària va adquirir abans prestigi i influència. Pel que es pot afirmar que, en realitat, l'anarquisme gens té a veure amb l'estat d'endarreriment ni de misèria dels poble, sinó que és una presa de consciència individual que pot produir-se en tots els estaments socials i culturals.

L'anarquisme espanyol va posseir des dels seus orígens, molts i molt interessants homes, en els quals es van confondre totes les classes socials, des de metges com els doctors Soriano, García Vinyes, i Gaspar Sentiñon, a obrers tipògrafs com Anselmo Lorenzo i Rafael Farga Pellicer, passant per camperols il·lustrats com Francisco Rubio, de Montejaque.

Aquests homes, des del primer dia, van fer seva la convicció de Bakunin que era entre els treballadors on devien sembrar-se les idees llibertàries perquè era la força del proletariat organitzat la qual podria destruir la societat capitalista i instaurar una societat sense classes. Cal destacar també que l'anarquisme a Espanya mai va ser una mica estàtic ni uniforme, ni tampoc va ser mai exclusivista en la interpretació de les idees. Va haver, això sí, polèmiques apassionades entre anarquistes col·lectivistes i anarquistes comunistes. A aquests últims la fórmula col·lectivista de a cadascun el producte íntegre del seu treball, els va semblar font de desigualtat i de injustícia.

La primera dècada de segle barcelonina va començar la ràpida davallada dels partits tornants de la restauració monàrquica, substituïts a Catalunya pels partits nacionalistes i republicans, i va ser un moment també d'auge del partit de la dreta conservadora nacionalista. Va tenir lloc la vaga general del 1902, moment de terrorisme i repressió. El republicanisme, el moviment nacionalista interclassista i el sindicalisme revolucionari llibertari van fer que la utopia llibertària trobés a Catalunya el camp força adobat. (Solà, 1991)¹

¹ Solà i Gussinyer, Pere (1991) *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna* Ateneu Enciclopèdic Popular, Barcelona

Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna

Dades biogràfiques

Podríem resumir la biografia de Francesc Ferrer i Guàrdia (1854-1909), descrita per Solà, de la següent manera:

En 1890 hagué de fugir a França perquè s'havia compromès en la temptativa del general Villacampa per instaurar la República. Així l'ideari polític i pedagògic de Ferrer i Guàrdia madura a França, i es posa en pràctica a Catalunya a partir de 1901.

A França els anys que hi viu Ferrer representen una fase de consolidació de la república burgesa, La Tercera República en la que la burgesia aconseguirà d'assegurar l'estabilitat d'un règim amb certa duresa en la repressió contra les forces populars. Els darrers anys d'estada de Ferrer a París representen els primers temps de la coalició entre radicals i socialistes molt anticlerical, de separació Església-Estat. Posteriorment continuarà la política anticlerical i la consolidació republicano-burgesa.

A París freqüenta cercles maçòniques i cercles anarquistes i s'interessà per l'ensenyament racionalista, es a dir, laic, actiu, en contacte amb la natura, amb la col·laboració dels pares i en règim de coeducació. L'any 1901 funda l'Escola Moderna amb aquest ideari.

L'any 1906, es va veure implicat en l'atemptat contra els reis d'Espanya perquè l'autor Mateu Morral treballava a l'editorial que Ferrer i Guàrdia tenia a Barcelona. Fora d'Espanya es va presentar Ferrer com un màrtir de l'Espanya inquisitorial, però dins del país la reacció fou mínima: ni els republicans, ni els maçons, ni els anarquistes i menys encara la "*Institució Libre de Enseñanza*" sentien gaire simpatia per Ferrer. De fet, estava sol. Va tornar a ser detingut el 31 d'agost després dels esdeveniments de la Setmana Tràgica i el 9 d'octubre comparegué davant d'un consell de guerra que el condemnà a mort com a líder del moviment revolucionari, la sentència fou executada el 13 d'octubre. Exactament hom el trobà culpable d'haver arrossegat a la rebel·lió el Partit Radical i d'haver instigat els grups anarquistes a la crema de convents. La culpabilitat de Ferrer i Guàrdia mai va ser provada.

Ideologia de FF

La ideologia ferreriana dels vuitanta i noranta es republicana, concretament *zorrillista*. Arriba un moment que s'adona que el cop militar no és suficient per arribar a la república sinó que és necessària la tasca de mentalització i culturalització racionalista, acompanyada d'un enfortiment i una radicalització del moviment de resistència obrera anticapitalista. Va tenir una evolució anarquista fins a representar un punt de referència bàsic de la reorganització anarquista i anarco-sindicalista de primera dècada del segle.

Per tant, republicanisme, anarquisme, lliure pensament i francmaçoneria són els principals ingredients de la ideologia de Ferrer.

Components ideològics de l'Escola Moderna.

L'escola espanyola del XIX i principis del XX no permet la llibertat de consciència i estava molt lluny del concepte d'educar. Això facilitava l'aparició d'alternatives, símptomes del progrés espanyol: la *Institución Libre de Enseñanza*, pionera de l'ensenyament actiu; les escoles laiques, avantguarda de la llibertat de consciència davant el clericalisme; les escoles nacionalistes, i l'escola revolucionària de Ferrer, l'Escola Moderna, que es basava en els principis de la instrucció anarquista, en la qual destacava la seva antimilitarisme i anticlericalisme i el marcat caràcter ideològic que s'assignava a l'educació.

L'any 1901 es dedica a preparar el llançament de l'escola. El moment era propici per a una acció escolar que mirés de neutralitzar la tendència de l'Església cap al control de l'ensenyament.

Podríem citar com a principals trets de l'Escola Moderna, segons les coincidències amb altres tendències o ideologies les següents:

1. Trets anarquistes:

- Ensenyament integral.
- Rebuig de l'escola laica proposant l'escola atea.
- Crítica de la raó capitalista i d'autoritarisme.
- Utilització social de la ciència.
- Defensa de la solidaritat humana, l'ajuda mútua.
- Crítica de les injustícies.
- Orientació antiestatual de l'ensenyament.

2. Trets laïcistes:

- Anticlericalisme
- Optimisme racionalista.
- Coeducació de les classes socials.

3. Trets de l'Escola Nova:

- Abolició de premis i càstigs, concursos i exàmens.
- Coeducació de sexes.
- Paidocentrisme. Activisme.
- Defensa dels contactes amb la natura.
- Lligam escola-medi
- Aplicació d'avenços tècnic-educacionals.
- Adscripció al moviment higienista.
- Importància del joc i la consideració del treball com un element formatiu.

4. Positivisme europeu.

- Contraposició ciència experimental / dogma.
- Extensió cultural.
- Valoració ètica de l'home científic.
- Importància de la medicina infantil. Antropometria.

Altres característiques de l'Escola Moderna:

- No exclou el dogma polític.
- Exclou el dogma religiós.
- Té un caràcter social i culturalment contestatari. Volia persones d'acció social amb voluntat de transformar el món.
- No vol promoure la lluita de classe si no l'actitud de rebel·lió.
- No era gratuïta per a tothom, només per les classes populars.
- L'educació era en castellà.
- Defensa el control de la natalitat i l'educació sexual.
- La llibertat del nen com a centre de l'educació.
- L'infant es vist com una individualitat.
- Crítiques a l'educació familiar.
- Crítica al programa determinat per l'adult.
- Eliminació de la geografia - política.
- No fan treballs manuals ni educació física.
- Li dona molta importància a l'experimentació com a contraposició a la religió.

L'Escola Moderna i la seva incidència pedagògica i social

1. L'escola suposa un atac força frontal als valors d'una societat tradicional. Atac ideològic frontal, molt sostingut i, sobretot, molt coherent; per tant, temible.
2. Aporta indubtables llums en el camp de la teoria i la pràctica pedagògica.
3. L'impacte del moviment de l'Escola Moderna es polític: suposa un intent de fer confluïr la intel·lectualitat catalana i les masses populars en un projecte cultural i social revolucionari; raó de més per barrar-li el pas.
4. Aquesta fundació va tenir molts enemics i el suport que podia esperar dels grups i cercles esquerrans i innovadors va ser molt feble.

Polèmica entorn a Ferrer i Guàrdia

Alguns autors han criticat a Ferrer i Guàrdia que el seu ideari pedagògic va ser incoherent amb la pràctica real de l'Escola Moderna, fonamentalment en el referit a l'adoctrinament ideològic revolucionari que, efectivament, semblava donar-se. Però és important saber situar aquesta teoria en un context en el qual l'ensenyament racionalista es convertia en bandera de revolucionaris i anarquistes, i que per tant, el respecte absolut a la independència del nen era un objectiu que no es veia incompatible amb la formació de futurs rebels. Cuevas Noa² destaca que la trajectòria dels distints anarquismes ve a confirmar una idea comuna d'arribar a la llibertat col·lectiva respectant l'autonomia individual, però deixant clar que aquesta última no té sentit per si sola dintre d'un moviment d'emancipació que aspiri a alliberar a totes les classes i grups socials.

² Cuevas Noa, Francisco José. 2003 *Anarquismo y educación : la propuesta sociopolítica de la pedagogía libertaria*. Madrid : Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo

Actualitat de Ferrer i Guàrdia.

La utopia ferreriana és essencialment comunista llibertària, per això s'explica l'oblit interessat de la burgesia tradicional i el neocapitalisme actual. Per a regenerar la societat Ferrer creu que només hi ha dues vies:

1. Renovar l'escola segons el mètode científic experimental.
2. Crear escoles noves, en les quals es mirarà d'aplicar l'ideal que els renovadors es formen de la societat i de les relacions humanes.

Ferrer proposa una escola socialment compromesa. No confia en les revolucions polítiques i socials sense una modificació en la mentalitat dels individus. No hi ha necessitat de fer campanyes a l'escola; n'hi ha prou amb l'ensenyament racional de veritats científiques i arribarà un dia que actuarà com un adult rebel. L'ideal ferrerià no és el neutralisme de les democràcies burgeses.

La burgesia, fins i tot la radical i progressista, no tenia necessitat de l'escola alliberadora que propugnava Ferrer. L'única força disposada a assumir el programa ferrerià quasi íntegrament era la classe obre i camperola, els sindicalistes.

La ciència és presentada com la clau de l'educació emancipadora. Aquesta ciència es fonamenta en una metodologia materialista que exclou el recurs a l'autoritat de la tradició i sobretot, el recurs a criteris sobrenaturals, revelacionistes i dogmàtics. El projecte de Ferrer es vol racional. Sembla creure en un determinisme positiu de la raó.

La preocupació per l'individu es demostra en el fet que apel·la a la seva raó per a fer-li prendre consciència de les seves facultats i del seu paper en societat. El treball té un evident valor formatiu quan l'home pot desenvolupar la seva potència creadora, sinó es font de l'alienació humana.

Com a punts rebutjables podríem citar la no consideració de la reivindicació lingüística, la concepció no prou matisada del paper del treball productiu en el procés de l'ensenyament i com a punt discutible podríem assenyalar el dogmatisme científic.

Corominas³ considera que Ferrer i Guàrdia va ser una persona compromesa socialment i va començar la seva crítica als tres pilars que ell considerava perjudicials: l'Església, el capital i l'Estat. Va viure l'època del que es va dir l'optimisme pedagògic, però els grans pensadors creien que la societat es transformaria a través de l'educació, sobretot, Ferrer i Guàrdia que és un pedagog de l'actualitat perquè va defensar el coneixement crític, perquè va creure en l'autonomia i diversitat dels infants; i per l'aposta que va fer per valors universals de cooperació i de pau. I també per com es va afrontar al poder. Sens dubte, que va deixar un llegat que ara mateix, en el segle XXI, és de plena actualitat.

El compromís social és un tret de Ferrer destacat pels historiadors. L'element del compromís en la pedagogia llibertària, segons (Silvio Gallo)⁴, es basa en que assumir una postura no directiva en l'educació significa deixar que la societat s'encarregui de la formació sociopolítica dels individus. La perspectiva no directiva heretada de Rousseau

³ Corominas "És un pedagog del segle XXI" Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia. www.laic.org

⁴ Gallo, Silvio (1997) *El paradigma anarquista de educación*. Documento editado en la página web de Semillas de Libertad. Plataforma ácrata digital (www.flyingmind.com/plataforma/doc7)

serveix en definitiva als interessos polítics del capitalisme que alimenta individus adaptats al *laissez faire* absolut que haurà de procurar el desenvolupament individual sense preocupar-se del desenvolupament col·lectiu ni del social” Altres autors com Pere Solá⁵ i Josefa Martín Luengo⁶ redunden en aquesta idea de la necessitat del compromís en el projecte educatiu llibertari. Solá afirma que aquest projecte és “*sintònic amb una actitud militant de rebel·lia front unes estructures de dominació econòmic - social – política - cultural injustes*” Martín Luengo, per la seva banda, desenvolupa una argumentació contundent a favor d'una escola compromesa amb la anarquia, advocant per una “manipulació” necessària, per canviar les ments manipulant-les en “*contra de la seva*” manipulació, parlant de manipulació en el sentit de introjectar els valors en els quals creiem, doncs en cas contrari el sistema capitalista ho farà d'assegurança pel seu compte. Es tracta, per tant, de “mai abandonar, mai deixar-los el camp lliure”.

Des de la tendència no directiva del paradigma anarquista de l'educació aquestes idees serien jutjades com dogmàtiques i autoritàries, pel que convé aclarir la qüestió de l'autoritat i de la ideologització en l'educació llibertària. L'autoritat es converteix en opressora quan es basa sobre si mateixa, és a dir, quan és un exercici de dominació d'algú o alguna cosa que tendeix a conservar un privilegi que té en propietat. No obstant això, si l'autoritat s'entén com la limitació social a l'individualisme, i el complement lògic a la llibertat personal per a assolir la llibertat col·lectiva, l'autoritat té un paper important.

Partir de l'autoritat vol dir reconèixer l'autoritat moral, no legal, que resideix en la persona que té més experiència i que provoca admiració, però aquesta autoritat deu anar reemplaçant-se per la conducta autònoma que ja no necessiti admirar ni seguir exemples per a conduir-se. És a dir, no cap mai una actitud acrítica respecte a l'autoritat.

És aquesta mateixa responsabilitat la qual sovint, des d'una moral anarquista, hauria dur a l'alumne a desobeir i ser conseqüent amb aquesta desobediència. La recerca de la seguretat, especialment en els temps que corren, fa que l'ensenyament també busqui la fugida de la llibertat, transmetent que evitar prendre decisions i tenir a algú que es responsabilitzi de la nostra vida ens tranquil·litza i ens dóna sensació de seguretat. Si l'individu vol dur una vida tranquil·la només ha d'adaptar-se. L'educació llibertària, per contra, aposta pel valor del risc, de l'opció per la desadaptació i la diferència, per la resistència i el desajustament amb el sistema, que és l'actitud que està en l'origen de tota intenció revolucionària que vulgui canviar el món. “*La tasca d'una educació anarquista és, en primer lloc, efectuar una deconstrucció de la ideologia de la seguretat i de l'autoritat que la societat capitalista introjecta*”. Aquesta és l'essència sociopolítica de la pedagogia llibertària.

L'element sociopolític en la pedagogia llibertària ens remet directament al terreny socio- comunitari. La fi de l'educació és el d'educar al poble, al col·lectiu oprimat. En canvi, en l'actual forma ideològica dominant, el neoliberalisme, el subjecte d'aprenentatge s'entén com un ésser individual, al que s'avalua, classifica i orienta de cara al mercat laboral.

⁵ Solá i Gussinyer, Pere (2001): *Francisco Ferrer i Guàrdia: la Escuela Moderna, entre las propuestas anarquista*”, en Trilla, J: **El legado pedagógico del siglo XX para la escuela del siglo XXI**. Graó, Barcelona

⁶ Martín Luengo, Josefa (1994) *La escuela de la anarquía*. Ediciones Madre Tierra, Móstoles (Madrid)